

ГОДИШНИК НА СТУДЕНТИТЕ ПО СОЦИОЛОГИЯ
АСОЦИАЦИЯ НА СТУДЕНТИТЕ ПО СОЦИОЛОГИЯ В СУ
КАТЕДРА СОЦИОЛОГИЯ, ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ
СУ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
Том 2, 2005-2006

**Предпоставки за появата на идеята за „вградеността“,
процеси, протичащи вътре в мрежата и валидност на
теоретичните допускания**

ЛЕА ВАЙСОВА

КУРСОВА РАБОТА ПО ИКОНОМИЧЕСКА СОЦИОЛОГИЯ

РЪКОВОДИТЕЛ: ДОЦ. Д-Р ТАНЯ ЧАВДАРОВА

Увод

Настоящата работа има за цел да разгледа теоретичните предпоставки за появата на идеята за “вградеността” на социалните отношения в икономическия сектор, самите процеси протичащи вътре и не на последно място валидността изобщо на една такава теория. Под “мрежа” тук аз ще разбирам схващането на Грановетер, а именно: “... вградеността подчертава ролята на конкретните лични отношения и структури (или мрежи) от такива отношения в генерирането на доверие и обезсърчаването на злоупотребите”¹. Най-общо казано взимам предвид това, че икономическият сектор не е изчистен вид институционални отношения или поле на действие, градящо се на базата на анонимни договорености, а напротив, той в много по-голяма степен вплита в себе си социалните отношения между участващите вътре агенти, като това взаимодействие може да се окаже водещо. Разбира се аз няма, а и не бих могла, да пренебрегна и К. Полани², като предшественик на Грановетер, даващ начален тласък на развитието на теорията за мрежите. Също така под “мрежа” аз няма да разбирам това, което Мануел Кастелс³ анализира, а именно информационната революция, предшествана от появата на Интернет и други технологични иновации, довели до възхода на мрежовото общество, т.е. Интернет/ информационното общество. Макар и на пръв поглед, изхождайки от заглавието, тази книга да има отношение към настоящата работа, то тя се оказва периферна спрямо централния проблем и поради тази причина няма да се включва в обсега на анализа.

В Глава I възнамерявам да разгледам някои теоретични предпоставки, за да се появи изобщо идеята за “мрежите”. За да може Грановетер да стигне до критиката на класическите допускания, от една страна, за атомизирания индивид, а от друга страна, за свръхсоциализирания, то трябва да е настъпила дадена трансформация в мислене върху индивидуалността. Също така самата позиция на учения спрямо изследването на социалната структура, перспективата на окото трябва да се е променила, за да може да се рефлектира по един нов начин върху обществото. Допускам, че всички тези новости са контекстуално и исторически обособени.

В Глава II ще се опитам да разгледам самите процеси протичащи вътре в

¹ Чавдарова, Т. 1999. Икономическа социология: Американската икономическа социология след – 1970. Антология. ЛИК, София, стр. 194

² Полани, К. Великата трансформация. Част Втора: Възход и упадък на пазарната икономика. Глава четвърта: Общества и икономически системи, стр. 43-55. От ридера по Икономическа социология

³ Кастелс, Мануел. 2004. *Възходът на мрежовото общество*. Том 1, ЛИК, София

мрежата и то през понятия като дар, договореност и форми на контрол. Мисля, че това е възможно посредством формирането на един континуитет между Клод Леви-Строс → Марсел Мос → Пиер Бурдийо → Вебер. Като основни въпроси, които ще си задавам са: Нима анонимният договор се явява като мотивация за действие? Какво всъщност си разменят участниците в една мрежа? Какъв е основният регулатор възпиращ опортюнизма?

В Глава III предвиждам да направя емпирично проучване на базата на качествени изследвания посредством интервюта, които да допълнят и потвърдят теоретичните допускания от Глава I и Глава II. Тук основно бих искала да проследя и да се докосна до живата материя, до реално функциониращата мрежа, като по този начин ще се опитам да докажа валидността и стойността на тази теория.

Глава I: Някои трансформации относно мисленето през понятието “индивидуалност” и промяна при перспективата на изследователския поглед, насочен към пространствената визия за обществото

Модерността изгражда наратив за индивидуалността, който започва да се приема като съществен изходен елемент при теоретичната рефлексия за дефиниране на случващото се тогава. През понятието “индивидуалност” или по-точно казано през генезиса му могат да бъдат видени процеси като десакрализация, съответно освобождаване от домодерните, ако приемем тази дефиниция, норми, отпадане или по-точно казано омаловажаване на неадекватни институционални регулатори (каквото е случаят с църквата например). Тъй като новата ситуация не може да разчита на субективното ирационално волево действие на индивидите, то модерността започва да конструира проект, чрез който се въвеждат понятия, структуриращи и съответно обясняващи това действие. Понятия като “прогрес”, които спомагат за мисленето на преживяването на новото линейно време⁴, като “равенство” и т.н., регулират социалното действие, което пък от своя страна се осмисля през тях, защото те се приемат за ценност. Тези ценности се интериоризират в индивидите, като те ги възпроизвеждат и на всекидневно ниво. Но модерният проект се позовава, според понятието на Лиотар, на едни метанаративи⁵ за структуриране на обществото, дефиниране на индивидуалното действие, реализиращо се върху една социална

⁴ Бих искала да кажа, че подхождам резервирано към това си изказване, защото всъщност може да се каже, че идеята за прогрес поражда преживяването на линейното време, но като цяло този проблем не е централен за настоящата работа и е споменат “между другото”.

⁵ Лиотар, Ж.Ф. 1993. *Постмодерното обяснено за деца*. Критика и хуманизъм, София

платформа. При метанаративите трябва да се отбележат и две важни предпоставечни очаквания: от една страна, те са с претенция за универсална валидност, т.е. надисторичност, а от друга страна, тази надисторичност трябва непрекъснато да се самоутвърждава в бъдещето⁶. На базата на цялата тази картина би било любопитно да видим как Маркс⁷ гради своята теория, използвайки една предпоставка за йерархична класова структурност на обществото, като важни допускания тук са именно съществуването на “класи” и съответно тяхното мислене в структурна обособеност на обществото, което е и по своему метанаратив, а също и използването на понятието “индивидуалност”/ “индивид”.

Марксовото допускане е, че съществува една йерархия от класи, които са структурно подредени, т.е. и абстрактно пространствено погледнати вертикални класови единици, в обществото. Класите са група от индивиди, хомогенизирани посредством икономически интерес и споделимост на ценностите. Според теоретичната предпоставка на Маркс класите са атомизирани едни спрямо други, като се изключва комуникация между тях. Те са икономически субекти, а доколкото са такива, то те се мислят на базата на икономическото допускане за индивидите като самостоятелни атомизирани единици. Това разбиране за индивида рефлектира и върху схващането за класите. Диалогът липсва и поради вертикалното отношение, където се приема, че не може да има съвпадение на гледните точки, на съпреживяването на социалното живеене и съответно няма равнопоставеност. Равнопоставеността е важна изходна точка за пораждането на едно взаимодействие, дори и във Веберовия смисъл на социалното отношение, една реципрочност на разбирането, за да бъде реализиран разговор. Стремещт към взаимодействие, в смисъла на диалог, Маркс изключва изначално от самото си разбиране за атомизирани класи, които могат да бъдат такива именно като вградени в една обществена йерархия⁸. Съответно това мислене на обществото води и до саморазбиращото се заключение за радикалното му преструктуриране и “подхлъзването”, ако можем така да се изразим, на Маркс към заемане на ценностна позиция, което съответно го прави лесно идеологически

⁶ Бауман, З. 2001. *Постмодерната етика*. стр. 7 – 27; Бауман, З. *Има ли постмодерна социология*. стр. 780 – 808. Из: Фотев, Г. 1998. *Извори на социологията*. Идея, Стара Загора

⁷ Наличното ми знание, което аз ще използвам при обяснението на Марксовата теория, се гради на базата на натрупаните ми познания в процеса на изучаване на предмета Икономическа социология, воден от доц.д-р Таня Чавдарова. В този смисъл аз не бих могла и няма да се позовавам директно произведенията на Маркс.

⁸ В настоящата работа няма да бъде засяган въпроса за субординацията на производството спрямо социалните отношения според Маркс, а акцентът умишлено е поставен върху атомизирания индивид, класата и структурата, като фон за обяснение на теорията за мрежите. Маркс ми се вижда интересен и необходим, за да бъдат изгъкнати настъпващите различията.

злоупотребим. Но това са идеално типични допускания и доколкото са такива, самата “идея” за използването на тези понятия е контекстуално обособена. Като под “контекстуалност”, от една страна, тук се разбира един теоретичен континуитет между философско и икономическо схващане за “индивида”, от друга, има и исторически фактор, който директно изключва универсалната валидност на метанаратива.

Не е безизвестна антропоцентричността на философията, изключваща изобщо съотнасяне към други субекти. Всъщност дори и Хусерл⁹, опитвайки се да дефинира жизнения свят посредством интересубективното отнасяне на човек към дадени обекти в онтологичното пространство, отново приема повече психологическа позиция на човек, вътрешното му живеене, а не социалното. Отново имаме антропоцентрично разбиране на света, а това е интересен момент, който е на една крачка към единичното, икономическо мислене на индивидите като атоми. През тези допускания така лесно може да се види теоретичният континуитет на Марксовото схващане за индивида, като самостоятелен, най-общо казано, но и като самотен, която самотност поражда и идеята за “комуниално съжителство”. Но тази контекстуална обвързаност, посредством използването на идеални типове, от само себе си вече подкопава надисторичността и метанаратива на Маркс. Понятията за “класите” и “структурата”, които очертахме с цел да изпъкне разбирането на индивидуалността, която ще бъде критикувана от Грановетер при изграждането на неговата теория за мрежите, всъщност започва да губи своята валидност. Къде се корени загубата?

След Втората световна война класите отпадат. Хана Арент в своето произведение “Тоталитаризмът”¹⁰ в Гл. I, наречена “Безкласово общество”, говори за целенасочена политика на тоталитарните държави към премахването на класите. Това се прави с цел, според нея, да бъдат заличени политическите партии. Унищожавайки класите, политическите партии се изправят от съдържание, тъй като те не изразяват вече никакви интереси. От друга страна, индивидът се претопява в масата. Той поема своята социализация посредством идентификацията си не спрямо дадена класа/семејство, а спрямо социално пропагандни фактори, като по този начин се масовизира¹¹. Според Хана Арент тоталитаризмът се характеризира и с атомизиране на индивидите. Това се прави с цел човек да стане сам за себе си, като по този начин намира подкрепа не в групата, семејството, класа, а напротив, склонен е към вяра в абстракции, като

⁹ Хусерл, Е. 1992. Криза на европейските науки и трансценденталната феноменология. ЛИК, София.

¹⁰ Арент, Х. 1993. *Тоталитаризмът*. стр. 21 - 64

¹¹ Маркузе, Херберт. 1900. *Излизането от употреба на Фройдовото понятие за човека*. Из: *Социология на личността*. Наука и изкуство, София

например понятието “нация”/ “народ” и през тези абстракции масата бива овластнена. Обобщено казано: атомизираният индивид намира идентификация в една абстракция, която абстракция обединява хората в маса, която вече е премахнала класата и може да бъде тоталитарно овластнена. Но всъщност Втора световна война като цяло разрушава старите обществени структури. В една ситуация на война се наблюдава непрекъснато преструктуриране, загуба на статус на цели класи. Тя може да се дефинира като ситуация на аномия, според понятието на Дюркем, в която старите институции, структури на обществото, понятия за дефинирането на реалността не са адекватни в този момент на вакуум. Поставя се началото на една глобална промяна на европейското общество, която не може да бъде мислена само в рамките на държавни граници, които съдържателно се изпълват от определени политически практики (каквото е случаят с тоталитаризмът). Това отпадане на вертикалната структурираност на обществото, посредством наличието на обособени една спрямо друга класи, води до видимостта на едни хоризонтални отношения и то между равнопоставени, защото няма непреодолима йерархия. На базата на тази хоризонталност може да се развие един нов тип индивидуалност¹².

Преди да разгледаме “новият тип индивидуалност”, нека видим и другата теоретична крайност при мисленето на индивида като свръхсоциализиран. То може да се види през опитите за охарактеризиране на това, какво всъщност е индивидуалността. Първосигнално като че ли ни се явява прилагателното самостоятелност, като самото прилагателно вече отвежда към едно обективистка предзададеност на социалната роля, защото то се налага отвън като определение на индивидите. Можем да вземем за пример и освободеност/ свобода по логиката на Зимел¹³. Но дори и свободата мислена от него е в смисъла на Кантовия категориален императив или също и на Дюркем, който в крайна сметка модифицира изказаното от предшественика си: действай, доколкото не пречиш на другия и не нарушаваш социалният ред. А редът се гради на ясно предзададени социални норми, възпроизвеждани и функциониращи чрез и с институциите. Това е на крачка към свръхсоциализацията: действие по канона на нормата. Това като че ли е един важен нюанс на индивидуалността на ранната модерност: самостоятелност – освободеност.

¹² Тук, макар и отклонявайки се от основната логика на изложение, трябва да споменем неадекватността на метанаратива и от гледна точка на бъдещето, защото погледът се обръща към настоящето, а поствоенното общество мисли бъдещето критически, така че модерният проект губи своя хоризонт на самоутвърждаване.

¹³ Зимел, Г. 2002. *Големият град и духовният живот*. В: *Градът: социална реалност и представа*. Изток-Запад, София стр. 69

Така вследствие на чувствителните обществени трансформации, индивидуалността вече не се дефинира през прилагателните (самостоятелност, самотност, освободеност), а по-скоро през глаголи (самоизграждане), което подчертава неговата самоинициативност. Нека вземем определението на У. Бек за новата индивидуалност: “Индивидуализацията е принуда, една, разбира се, парадоксална принуда за производство, самоизграждане, самоинсцениране не само на собствената биография, а и на връзките и мрежите, в които тя попада, и всичко това в сменящи се предпочитания при вземането на решения и при различните жизнени фази, но в рамкови условия и предзададени на социалната държава...”¹⁴. Операционализирайки изказаното от Бек в горепосочения цитат, няма как първо да не отбележим акцента върху активността на индивида, действие насочено към самия себе си. За да бъде възможна тази активност, вероятно трябва да има отпадане на предзададените социални роли. Нямаме обективистко налагане на самоидентификацията спрямо тях, а напротив субективистко самоинициране на роля. Това е възможно поради радикалната реструктурираност на обществото, поради разрушаването на йерархичната подреденост и оформянето на хоризонтална платформа на активност, на базата на което индивидът може да действа свободно и въобще да се промени самата теоретична рефлексия върху мисленето на индивидуалността и не на последно място да се породи и критиката на Грановетер спрямо атомизирания и свръхсоциализирания индивид. На второ място новият индивид, за да може да се самоизгради, той влиза в социални отношения, протичащи в рамките на участието му в различни групи, като по този начин изгражда една “пастишна биография”, по термина на Бек. Мозаечно оформяне, посредством преплитането на множесто групови памети. Това преплитане отново насочва към самото му отнасяне към “мрежи” от взаимоотношение. Вследствие започва да се говори за идентичност, а “класата” като понятие бива заменено от статус.

В заключение по необходимост трябва да обобщим основните идеи в Глава I, които ни се струват важни, макар и на пръв поглед периферни спрямо централния проблем. Първо се наблюдава промяна на научния поглед спрямо обществото. От Марксовото йерархична вертикална структура, вграждайки в себе си обособени атомизирани класи, без диалогичност между тях, към хоризонтални отношения, платформа за реализиране на равнопоставеност, на развитие на социално отношение, защото мрежата пространствено, триизмерно погледнато вече е и хоризонт на действие,

¹⁴ Бек, У. *Субполитика – индивидите се завръщат в обществото*. Гл. V, стр 190-191 Из: *Откриване на истинската политика*. Планета 3, София

при това основаващ се на една комуникация. Тук дори можем да се запитаме, без да доразвиваме тази идея: А не е ли всъщност идеята за комуната на Маркс на крачка от теорията за мрежите? На второ място, новото мислене на индивидуалността: от прилагателни като самостоятелност, освободеност към самоизграждане, самоинициативност. Допускаме, че мисленето на това понятие се променя и то контекстуално обособено (преломна точка – войните), когато няма предзададени роли, които постепенно се разпадат, когато няма йерархична структура, човек бива оставен на самоинициативността си и трябва сам да самоизгражда биографията си, както и своята социална роля. Последният елемент позволява от мислене на класа да се премине към мислене на статус, а статусът е част и от идентичността. Тя бива изградена посредством участието на индивида в множество групови формирования, отношения и не на последно място мрежи от взаимоотношения. Индивидът всъщност вече е носител на тези мрежа, той е *loci communis* на тях, а не на нормите, на институциите.

Глава II: Дар – размяна, форми на контрол (Марсел Мос – Клод Леви-Строс – Бурдийо - Вебер)

След като в Глава I бяха очертани някои важни промени, рефлектиращи върху мисленето на реалността през понятия, търпящи контекстуална трансформация, като следваща крачка към анализа на мрежата от взаимоотношения, обграждаща икономическия сектор, може да разгледаме взаимовръзката на дар → обмяна ≈ размяна, като този аспект би ни отправил към интересни съждения по настоящата тема. Това би ни позволило също така да стесним теоретичната рамка, запълваща се все повече с централната картина на проблема.

В своето произведение “Дарът”¹⁵ Марсел Мос прививжда през един процес на размяна на дарове социален аспект на дейността, чрез който отделните индивиди влизат в определено взаимоотношение. Изхождайки от Дюркемианската школа и точно методологическите предпоставки за научно дефиниране на ситуацията, на видяното и обмисленото, той редуцира наблюденията си до една закономерност: “да даваш, да приемаш, да дадеш”. От своя страна Клод Леви-Строс в преговора към книгата¹⁶ стеснява кръга до теоремата “дай, за да получиш”, като по този начин задава една обективна структурна реципрочност. Този констатиран социален факт (по

¹⁵ Мос, М. 2001. *Дарът*. Критика и хуманизъм, София

¹⁶ Клод Леви-Строс. *Въведение в творчеството на Марсел Мос*. В: Мос, М. 2001. *Дарът*. стр. 31 – 34

термините на Дюркем) бива изчистен до положение на икономическа закономерност, икономическото се наслажда върху социалното. Дарът бива припознаван като договореност, като дори договорът всъщност се явява мотив на действието. Аналитичният поглед преминава през ефекта, но този ефект всъщност е вторичен, а не първичен източник на взаимоотношението. Теоретичното допускане, което е и следствие на емпирични наблюдения и се базира на тях, редуцирайки социалното действие до една обективна теорема, заплашва да премахне това социално, което я е произвело. “Да даваш, да приемеш, да дадеш” убива видимостта на взаимоотношението, то става анонимно. Анонимността се привижда като една предварителна хладнокръвна калкулативна договореност, представяща се като мотивация¹⁷. Теоремата на Мос може да бъде мислена дори и в теорията на Адам Смит спрямо невидимата ръка на пазара и един от регулативните му елементи търсенето – предлагането. Дарообменът се явява като едно пазарно поле, което бива задействано чрез това търсене и предлагане. Но вероятно тези идеално типични допускания губят социалната си същност.

В своите съждения върху “икономика на символните блага”¹⁸ Пиер Бурдийо взима като основа заключенията на Мос и Леви-Строс, като започва да ги допълва, надграждайки няколко допълнителни аспекти на проблема, без да разрушава предварителната структура на предшествениците си. Бурдийо не приема изходната позиция при анализа на дарообмена, т.е. ефектът на действието да бъде тласкащо, това действие бива мотивирано от субективната структурираност на социалното живеене, ако приемем една феноменологическа дефиниция на Шютц¹⁹. Вътре в самата субективност се съдържа една мотивационна предпоставка, която бива изразена символно посредством едно социално действие. Символът като иманентна препратка към друг живеещ вътре в него смисъл. Хората не си разменят просто “подарък”, а символни блага, които вътрешно носят един социален смисъл, обгръщащ икономика на икономиката. За да бъде това възможно, първо Бурдийо акцентира върху времеви интервал, който позволява действието на дарообмена да не бъде привидян като икономическа рационална калкулативност на реципрочното действие, а обратно като единичен акт, акт на себеотдаване на даващия. Задължението да бъде върнато е “колективно изтласкано”, омагьосано чрез този времеви интервал. Това позволява на

¹⁷ Смята се да допусна, че това е следствие на методологическите предпоставки и на стремежът на социологията, още като млада наука, да подражава на природните науки.

¹⁸ Бурдийо, П. 1997. *Практическият разум*. стр. 143 – 179

¹⁹ Шютц, 1999. *Чужденецът*. ЛИК, София

даващия да съпреживява себе си и своето действие именно като уникално, само за себе си, като предметът се натовазва символно със субективно изискване на социално признание и социална видимост на твоята доблест или “чест”. Именно честта е мотив да това действие. Жизненият свят може да бъде конструиран и удържан посредством социални отношения, чиито аспект е дарът, изплитащи мрежи на взаимосвързаност, но тази взаимосвързаност се удържа посредством символните нишки, обгръщащи голите икономически интереси. Дарът не е просто опосредствана, овещнена дори ако искате, комуникация на хладно калкулирана реципрочност, а той има способността на удържа позицията ти в полето на твоето съществуване. Чрез него отношенията се устойчивостяват и при това символно се затвърждават. Не анонимният договор, който се приема за основа на икономическата функционарност, не нормата, регулираща и канализираща действието като икономическо, а видимият субект посредством символното му заявяването може да се окаже основа на това действие. Не на последно място мрежите могат да бъдат изградени на тази база, защото при тях не е важна институционалната договореност за функционалност на действието, изключващо опортюнизъм, а се акцентира, макар и невидимо, върху една символна взаимосвързаност между агентите вътре в нея. Същата идея виждаме изразена и при Полани, който твърди, че: “Забележително откритие на съвременните историци и антрополози е, че икономиката на човека, по правило, е потънала в неговите социални връзки. Той не действа така, за да запази индивидуалните си интереси за притежание на материални блага; той действа така, за да запази социалното си положение, социалните си изяви, социалните си придобивки. Той цени материалните си блага само дотолкова доколкото му служат за постигане на последното. Нито процесът на производство, нито този на разпределението е свързан със специфичните икономически интереси, прикрепени с притежанието на блага; но всяка една стъпка в този процес е нагаждане към множество социални интереси, които в края на крайщата гарантират, че е направена истинската стъпка.”²⁰. Но какво регулира тези социални отношения, така че в крайна сметка икономическите процеси да протичат рационално и функционално?

Даването – приемането и реципрочният му еквивалент съдържа една двойственост на признанието. Давайки аз признавам социалната позиция на другия, приемайки другият прави същото за мен. Това е важно от гледна точка на изпъкването на равнопоставеността, която се наблюдава при предаването на вещи. Пред размяната

²⁰ Полани, К. Великата трансформация. Част Втора: Възход и упадък на пазарната икономика. Глава четвърта: Общества и икономически системи, стр. 43-55. От ридера по Икономическа социология

хората са равни. Но това равенство може да бъде регулирано на базата на едно задължение (задължението да върнеш) и съответно взаимно овластяване. Оттук може да се появи и доверието, което е свързваща линия на едни мрежови отношения, обгръщащи и самата икономика на икономиката, макар и тази власт да не е видима, публично непризната. Но доверието се гради на символното заявяване на честта на агентите, която трябва да се удържи като фактор за позиционирането им в едно дори и икономическо поле на действие.

Всичко казано дотук е на крачка от Веберовата идея за “съд на честта”, изложена в произведението му “Борсата”²¹. Чрез “съд на честта” той предлага един модел на контрол, изключващ злоупотреба с финасовите капитали, протичащи на борсата. Макар и Вебер да подхожда, както той сам се изразява, “резервирано” към тази си идея, която бива изложена накрая на текста и именно тази ѝ позиция подсказва за една незавършеност и предстоящо доразвиване, то тя се оказва наситена със смисъл, който ще се изрази по-късно в теорията за мрежите. Макар словосъчетанието да съдържа една привидна противоречивост на рационално изградена регулативна институция, какъвто е съдът, и едно субективно допускане за иманентност на ирационално човешко качество, то всъщност именно второто се оказва фактор за контрол над опортюнизма. Контролът се състои в това, че “честта” се явява като ценност, през която се установява правилно съотношение на частите и цялото на действието. Тя регулира участниците в една общност на “богатите”, пред заплахата ти да получиш една присъда на отхвърленост от колектива, който колектив е изграден посредством личностни отношения. “Съдът на честта” заплашва да изключи опортюнисткия участник от мрежата, а това рефлексивно означава и изключеност от икономическото поле. Или както самият Вебер заключава: “...накрая става възможен един контрол и появата на единни критерии по отношение на това, кое се счита за търговски *почтено* на борсата и кое не.”²² Или по-друг начин казано от Бъргър: “Там където хората живеят или работят в компактни групи, в които всеки е лично познат на останалите и към които те са обвързани с чувство на лична лоялност ..., там върху действителните или потенциалните носители на отклоняващото се поведение се стоварват много силни въздействащи и същевременно незабележими механизми на контрол. Това са механизмите на убеждаването, присмеха, клюките и опозоряването.”²³

Така ранните теории, например за диференциация, появата на анонимност в големия

²¹ Вебер, М. 1998. *Борсата*. Рацио – 90, София

²² Вебер, М. 1998. *Борсата*. стр. 49

²³ Бъргър, П. 1999. *Покана за социология*. стр. 76 – 77

град и отпадането на колективния контрол, заменяйки се със самоконтрол, всъщност не представят цялостната истина. Оказва се, че колективният контрол на малкият град бива привнесен в големият град, но в работното място, като сигурен регулатор на групата. Не договорът е стимул, а социалното отношение се явява като такъв.

В заключение трябва да кажем, че “да даваш, да приемеш и да дадеш”, съдържа в себе си икономическата предпоставка, че агентите в това поле са мотивирани при своята работа от самия договор на работа, който е анонимен регулатор на действие. Но всъщност той се оказва ефект от действието, а не същността му. Същността се съдържа в самия субект, посредством който икономиката бива обгърната всъщност от едни ирационални, от нейна гледна точка, мотиви за икономическо действие – символни блага. Според Бурдийо хората разменят символни блага, като чест, но чест дори и колективна, не просто индивидуална, която може да удържа социалната позиция на агентите. Именно в мрежата като основен регулатор функционира размяната на тези икономически символни блага, което ни позволява да заключим, че водещият механизъм на контрол е и идеята на Вебер “съд на честта”.

Глава III: Емпирично проучване на базата на качествено изследване чрез интервюта с цел да се докаже валидността на теорията за мрежите

В Глава III ще се опитаме да покажем на базата на проведени интервюта достоверността на теоретичните допускания, изложени в Глава I и Глава II. Става въпрос за следното: Йордан Захариев (X) е собственик на четири обществени ателиета и на едно рок-заведение. Във всичките ателиета, както и в заведението, работят само негови близки приятели от компанията, с която той излиза и се събира. Интервюта са две, като едното е със самия Йордан Захариев, явяващ се като работодател, и с Цветин Гаврилов, негов приятел и работещ в ателие на Левски № 71. Първо ще бъдат изложени самите интервюта, като в курсив ще бъдат подчертани важните моменти от разговора и след това ще бъде представен кратък коментар и изводите, които могат да се направят от емпиричния материал. Още от самото начало бих искала да споделя някои проблеми при изследването, които се градят на базата и на неопитността ми с работа с подобен тип материал. Не случайно преминавам в първо лице, заявявайки себе си в текста, тъй като първо съм част от разговора, заемайки позицията на питащ и водещ интервюто, задавайки му логическия ход, второ съм и участник по някакъв начин в изследваната от мен мрежа, защото респондентите са мои лични познати. Това от една страна е удобство, но от друга се представи пред мен като проблем, тъй като ми беше трудно да

накарам респондентите да се опитат да ме възприемат обективно като непознат, който не е наясно със ситуацията, с работата им, с интересите и не на последно място с интригите вътре в компанията, които се оказват интересни и водещи в един чисто икономически сектор. Освен, че някои въпроси на тях им се виждаха абсурди именно от гледна точка на това, че аз, според тяхното допускане, съм напълно наясно, например защо носят дълга коса, каква музика слушат и т.н., и им се струваше несъстоятелно да ми дават смислени отговори и от друга страна ми разказваха истории по завоалиран начин, пред притеснението да не оклеветят своите приятели, каквито ми се явяват де факто и на мен, а също и защото се предполага, че аз разбирам какво стои зад омагьосаната истина. Но това само по себе си е показателно за изследването. Нещата, които не стават ясни, аз ще дообяснявам под линия, колкото и това да не е съвсем коректно от научна гледна точка. Също така бих искала да се извиня за разпиляността на разговора, но това стана следствие на стремежа ми да инсценирам едни нормален разговор, в който да се отпуснат респондентите. Двете интервюта са проведени на 13.06. и на 14. 06. 2006 година в работно време в самите ателиета, като и двете са повече от 40 минути разговор.

Интервю № 1 (13.06.2006 в 12 часа 45 минути) с X:

Леа: X, кажи си цялото име, защото няма как да те пиша само X.

X: XXX XXXX

Леа: Ако си имаш работа си бачкай, това няма да ти пречи, ние си говорим просто, няма проблем. Ама дай по-добре да спрем т'ва (телевизора в ателието), защото да се чува и Слави Трифонов отстрани само това остава, пък и да вземе да пропее оркестъра (смях).

(X изключва телевизора и започва да си работи)

Леа: На колко си години?

X: На 41.

Леа: Имаш ли висше образование или какво си завършил?

X: Завършил съм средно образование, обаче не работя това, което съм завършил. Но пък за сметка на това съм работил близо 18 години като обуцар и имам свидетелство за тая работа.

Леа: Как започна да работиш като обуцар?

X: Ами на баща ми един приятел ме взе на работа при него. Това беше още 87 година.

Взе ме на работа и така лека по лека... Първо бях чирак и след това започнах сам.

Леа: Сам започна да работиш ... А как можеш да започнеш сам, разкажи ми нещо, защото аз не знам нищо по въпроса.

Х: Ами първо трябва да си много вътре в нещата...

Леа: А това бащати ти го показва?

Х: Не баща ми, приятелят му, този, който ме научи. А той след като ме научи замина за Франция. Там не знам вече с какво се занимава, но от него научих определено някои неща, но на повечето неща сам съм се научил.

Леа: А от колко време си самостоятелен, така да се каже, в този бранш:

Х: От 92 година...

Леа: А как върви? В началото как беше?

Х: Ами преди имаше повече работа, защото по комунистическо време продаваха само едни и същи обувки от 40 – 120 лв и нямаша избор други да си купуват и имаше страшно много работа, но сега са по-различни нещата.

Леа: Защо? По-качествени ли са обувките?

Х: Ами да.

Леа: А как започна да си разширяваш бизнеса, всмисъл да имаш повече обущарници? Първоначално сигурно си започнал с една?

Х: Да, с една...

Леа: И сам си работеше в нея?

Х: Да, сам си работех. След това там нещо не вървяха хубаво нещата и я затворих и започнах на друго място. Определено съм сменил 3-4 места. По мазета съм се завирал, къде ли не съм се завирал. Докато се научиш, то без да видиш не можеш да се научиш.

Леа: А сега каза, че има по-малко работа. Защо? Повече конкуренция или по-качествени обувки?

Х: Има повече конкуренция, определено, и обувките, които ги внасят от Турция са страшно много по-евтини, също и китайските и хората предпочитат да дадат десет лева за нови, които са много по-евтини, вместо да си ги оправят. Но за сметка на това те не са качествени. Но има хора, които си държант на обувките и си ги поправят постоянно.

Леа: А когато спря да работиш сам, как започна да си намиращ работници?

Х: Ами определено всичките работници... Те са четирите ателиета, по двама човека, с мене сме десет, работиме и всичките са ми приятели.

Леа: И от самото начало започна да си работиш с приятели или...?

Х: ... със тях всичките. Аз съм ги научил още от начало. В началото ми помагаше едно

момче. И така след като ми потръгна имаше една обуцарница, в която страшно много ми вървеше, нея още си я има.

Леа: Къде е тя?

Х: Тази на Дондуков 58. И така лека по лека...

Леа: А това момче, с което си започнал откъде го познаваш? Пак ли близък приятел или някой ти го препоръча?

Х: Ами близък приятел ми е и него го научих и така...

Леа: А пробвал ли си да наемаш някой друг освен приятели?

Х: Пробвал съм се, обаче се опитват да крадат

Леа: И ти затова предпочиташ да работиш с приятели?

Х: Да

Леа: А с тях имало ли е проблеми?

Х: Ами.... не, макар че съм рязбирал, че типат някои, които вече ги няма във фирмата, но определено не типат.

Леа: Не "типат"? Задари това ли предпочиташ приятелите?

Х: Да, а и плюс това аз се държа по-свободно с тях, те също с мен, не сме на шефски начала няк'ви. Все пак съобразяват се с това, че аз съм шеф.

Леа: А всъщност ако си разбирал, че някой приятел те лъже си го уволнявал или просто говорите след това и продължава да работи при теб?

Х: Не, уволнявал съм го...

Леа: А отношенията не ви ли се променят? Изобщо, като наемеш някой приятел, променят ли ви се взаимоотношенията?

Х: Ами ... Не, отношенията не се променят, леко всъщност се променят, но то си зависи от човека. Моите отношеният към тях не са се променили, но те по някой път като правят издънки, естествено, че се променят.

Леа: Издънки? В какъв смисъл, да те лъжат с пари или...?

Х: Не...по-скоро с обувките, такива неща, дребни. Но после като седнем да си поговорим, се нагаждат нещата някак си.

Леа: Х, аз доколкото знам, освен с обуцарниците, си собственик и на кръчма...

Х: Да

Леа: Как вървят там нещата?

Х: Ами там са горе-долу добре нещата.

Леа: Ходят основно приятели там?

Х: Ами да, най-вече приятели.

Леа: А там на какъв принцип наемаш бармани, сервитьори, готвачи?

Х: Абсолютно по същия начин.

Леа: И отново поради същите основания като с обуцарницата?

Х: Да, пак заради това.

Леа: А с “Време”²⁴ какво стана там? Там нали имахте издънка, точно, защото работехте с приятел.

Х: Да, имахме. Става въпрос за това, че момчето с което се бях хванал, жена му се правеше на главатарка и затова си имахме проблеми.

Леа: И вие всъщност сега не работите вече заедно?

Х: Да, те си направиха друга кръчма, аз си имам друга и така.

Леа: А ще ми разкажеш ли нещо за твоите приятели? Какви са ви интересите, защото вие примерно носите дълги коси, заради, което си спечелихте и прякора “къдравите”, обичате един каква си музика, в заведението ти се слуша рок...

Даноч: Ами за приятелите... Общо взето, всичко се върти около рокен рола, една музика ни влече и определено това е кръга от приятели и така...

Леа: Това е общо взето...

Х: Да, аз мисля, че това ти е достатъчно, бая неща ти наговорих, ама те са си истини.

Леа: Е, да знам, аз затова исках да се видим насаме, да няма друг човек, че може да ти е неудобно да говориш.

Х: Да, те и другите ги знаят тези неща, пука им на тях.

Леа: В новата кръчма има ли подобни проблеми?

Х: Ами с Мими²⁵...

Леа: Защо, какво е направила?

Х: Ами крадеше ме ...

Леа: В какъв смисъл... Крала е от крайния оборот или как?

Х: То аз съм си виновен, защото я бях оставила нея така на самотек и веднъж си викам я да я видя и два-три пъти ѝ правих...засичах я и ...

Леа: Е ти си знаеш... А обуцарниците ти как се водят, аз нищо не разбирам от това.

Х: Верига магазини се водят или ателиета по-сокоро.

Леа: А работниците ти как се разбират? Все пак са си приятели, но когато работят заедно не се ли дърлят нещо? Аз си спомням, че Гальото имаше проблеми с Деси...

²⁴ Преди Х да отвори настоящето заведение беше съсобственик на едно друго рок-кафе. Държаха го той и още един негов приятел Пешо, като отговорник за доставките и за цялото заведение беше дългогодишната приятелка на Пешо – Юлия. По-късно Х разбра, че Юлия го е маминла с пари.

²⁵ Мими е барманка в новото рок-кафе.

Х: Е, ама виж сега между Гальото и Деси има 20 години разлика и това е нормално да се карат за някои неща. Ама то там в тоя фургон вечно е имало проблеми. Сега там са Анджи и Коцето и е дорбе. Иначе винаги има проблем.

Леа: Защо? Нали сте си в една компания...

Х (ядосва се и повишава тон): Е какво да ти кажа сега... Ние може да сме си в една компания, ама всеки човек си е различен за себе си. Ти Ники Делчев познаваш ли го?

Леа: Да, да познавам го...

Х: Е, той е особен човек. Той винаги ходи в 8 на работа и някой като дойде в 9.30 и той се дразни. И аз си викам, к'во толкоз се дразни, никой не го е хванал за гушата да ходи там в 8. Важното е, че си вършат работата. *Аз много добре виждам кой какво прави.*

Леа: *А защо мислиш, че приятелите ти не крадат от теб?*

Х: *Ами защото съм убеден. То си личи, кои крадат, кои не.*

Леа: *Т.е. ти си ги избираш по своя преценка. А не мислиш ли, че приятелството ви ги възпира или нещо друго, не знам, аз нямам никаква идея. Ти как мислиш?*

Х: *Ами ... определено те са вътре в нещата. Но в обушарския бизнес не се изкарват чак толкова много пари. Но на оборот, ако има днеска някъде към 40 лв на ден, те отиват 15 лв за работника, 15 за наема и 10 остават за мен. По принцип аз като видя обувките винаги знам колко е оборота.*

Леа: *Т.е. като минеш през ателиетата и като видиш колко са обувките знаеш и крайният оборот за деня.*

Х: *Да и така винаги мога да ги хвана ако решат да ме лъжат. Има и други начини, обаче трябва много да се смята, пак по същия начин, като в кръчмата, по материал, но е много по-сложно.*

Леа: А в кръчмата как се краде, че въобще не мога да си го представя, от крайния оборот ли, как? Каж ми, че мога да реша да стана барманка и да са ми нужни тези знания. (смях)

Х: Ами най-лесният начин е да се вкарват шишета отвън. Например барманката си е вкарала две шишета водка отвън и си ги продава и така не мога да я хвана, освен ако няма постоянно човек на пост там и да следи какво се случва (смях). Или пък например аз се обаждам и я питам: Какво става? и тя ми казва: Ами няма работа, а после например ми се изреждат десет човека и ми казват: Абе снощи бяхме в кръчмата и беше много готино. И примерно отивам аз на другия ден и тя ми вика: Няма оборот, а то вечерта кръчмата била пълна.

Леа: А колко каза, че са ти обушарниците?

Х: 4 и си върви криво ляво.

Леа: А Гаргата от колко време работи при теб?

Х: От 97 година, от както излезе от казармата и го взех на работа.

Леа: Е, то в ателието при Гаргата има един нов ключар и той ли ви е познат?

Х: Е да, аз имах едни познати ключари и той е от тях. Имах едно ателие горе на Семинарията и те имаха и бачкаха там, ама се махнаха, защото шефа се ебаваше нещо с тях.

Леа: Защо?Какво е правил?

Х: Не им е плащал.

Леа: И на мен ми се случи това. Работех в една агенция и дълго време не ми платиха. (Прекъсване на разговора, тъй като в ателието влиза момиче, работещо в съседния магазин за хранителни стоки като магазинерка). Вече си е тръгнала:

Леа: Вие големи контакти вече сте завързали тук...

Х: А не, тя ми е позната, дори по една време си бяхме нещо като гаджета 91 и 92 година.

Леа: Ами, стига толкова...Мерси Х.

Интервю № 2 (14.06.2006 в 13.30) с Y, по прякор Гаргата:

Леа: Как се казваш?

Г: YYY YYY YYY

Леа: Години?

Г (замисля се): 27

Леа: Защо се замисли? Май не те питат много често за годините? (смях)

Г: Да, така си е...

Л: Аз доколкото знам си женен. От колко време?

Г: Ами няма и година...

Л: А за деца мислил ли си?

Г: Не, не въобще..

Л: Защо?

Г: Ами така, не искам

Л: А къде живееш в момента?

Г: В Дружба, при жена ми.

Леа: Ще ми разкажеш ли малко повече за себе си? Каква музика слушаш?

Г: Всякаква

Л: Е как така сяк'ва, като те гледам целият си с в татуировки, с дълга коса...

Г: Ами тежка

Л: "Тежка", всмисъл, по-конкретно? На какви концерти си бил например?

Г: На траш, траш-концерти...

Л: Защо например ходиш с дълга коса?

Г: Защото не се харесвам с къса.

Л: Е, не е така...

Г: Така е...

Л: Не ме забаламосвай, целият си с в татуировки, дълга коса и обици, значи искаш да покажеш нещо, има някаква идея.

Г: Не няма, винаги съм си бил с дълга коса и докато имам коса, ще си ходя с дълга.

Л: Е, не е било винаги, в казармата сигурно не си бил с дълга?

Г: За съжаление не, защото не разрешават, иначе...

Л: А кога си бил в казармата?

Г: 1997г.

Л: Да, той X каза, че след 97 веднага си започнал при него.

Г: Да, веднага след казармата.

Л: А работил ли си преди това нещо?

Г: Да, много работи

Л: Какви?

Г: Барман, по строежи...

Л: Ама не при приятели или...?

Г: Не, само като барман съм бил при приятел.

Л: И какво стана, защо се отказа?

Г: Затвориха кръчмата...

Л: Ама не сте имали проблеми?

Г: Не

Л: Плащаха си редовно...?

Г: Да, да всичко си беше наред.

Л: А кой е бил приятелят ти?

Г: Пешо

Л: Аааа този Пешо дето го познавам...

Г: А не, не този Пешо – дъртото хипи ОЧЗ, а един друг.

Л: И какво, първо си работил там, после си влязъл в казарма и след това директно си започнал при Х?

Г: Да, точно така.

Л: А как реши да започнеш при него? Той ти предложи, или как? Седяхте си на кръчма и ...

Г: Не, аз го питах дали няма няква работа, той каза, че ще ми измисли нещо и така...

Л: От кога се познаваш с Пешо, с Х?

Г: От 96.

Л: Ооо ти пресен, пресен... Ама не си ли бил в казармата тогава?

Г: Е преди казармата беше това, на морето, на “Цунами”²⁶, Теди Испанеца ме запозна с тях, а преди това първо с него се запознахме.

Л: А ти с кой си бил тогава?

Г: С един Николай, не го познаваш.

Л: А защо продължаваш да работиш тук? Доволен ли си от работата си?

Г: Да, доволен съм

Леа: Защо?

Г: Защото не ми виси никой на главата за това. Защо?!

Л: Защо при предишната работа са ти висели на главата ли?

Г: То винаги има по някой досадник.

Л: А шефа тук си е кеф?

Г (смях): Да...

Л (прочитам една бележка с надпис на нея и снимка на Х): “Не се мотай! Шефа гледа!” (смях) Това ще го снимам. А Х как се държи с вас, имате ли проблеми?

Г: Не!

Л: Е как не, нали по едно време искаше да напускаш, заради Деси²⁷?

Г: Ама не съм имал проблеми с него.

Л: С Деси ли си имал? Е как, нали не работите в едно ателие, какво ти пречи това?

По-скоро той ти се е сърдил.

²⁶ “Цунами” е една кръчма в Ахтопол, която се намира на плажа и се слуша отснoвно рок, хеви метъл и тежка музика.

²⁷ Деси е дългогодишната приятелка на Х. Тя се раздели по едно време с него заради Гаргата.

Г: Е, да, той ми се сърдише, ама се оправихме, разбрахме се.

Л: Да, ама в края на крайщата искаше да напускаш тогава.

Г: Исках, ама не напуснах.

Л: Не ви ли се промениха малко отношенията?

Г: Не.

Л: Ееее Гарга много си красноречив, какви са тези само “да, не”, разкажи малко повече, нещо за себе си.

Г: Е, всмисъл, какво да ти разкажа?

Л: Ами например, Х твърди, че не му се променя отношението към вас, но към някои хора се променя понякога.

Г: Каквото повикало, такова се обадило

Л: Как така?

Г: Всмисъл, като някой почва много да му досажда и той започва да му досажда и така...

Л: А освен, че ти харесва тази работа и това че никой не ти висне на главата, не седши ли тук и заради това че се чувстваш по-сигурен, че например Х не би те уволнил просто ей така, заради някаква глупост, както на други места?

Г: Ееее да, определено, това е едно на ръка.

Л: Така ли е?

Г: Да

Л: Разкажи ми как започна работа тук?

Г: Къде? Тук?

Л: Е, не, точно тука, а като обучаар.

Г: Еми никак, заведе ме във фургона, връчи ми едно шило, показа ми как се шият обувки и това беше.

Л: Първо си бил във фургона. А там с колко човека си работил?

Г: С двама, с трима човека, с една Светла и с едни Зарко

Л: Пак приятели?

Г: Ами да.

Л: И как се разбирахте, нямаше ли дърляници?

Г: Не, не, екстра си беше, пийване, хапване, само купон.

(чува се по “Радио Мила Голд” песен на Стинг)

Л: Защо не ходи на Sting?

Г: Е, да го бяха направили в Румъния!!! Зат’ва не отидох в Несебър, далече е.

Л: А колко пари искат за концерта?

Г: 50 лв

Л: 50 лв, много бе... А ти колко си докарваш тук като доход, горе долу?

Г: Е, зависи.

Л: От какво?

Г: От това дали има работа. Аз съм на процент, ако има работа има, доволни сме и аз и той (Х), ако няма – няма и двамата сме недоволни.

Л: И колко най-много си изкарваш?

Г: Зависи, ако има някой път много работа по 20 лева на ден.

Л: Колко е това на месец?

Г: 20 по 30 колко е?

Л: От къде да знам ... 600?

Г: Ами примерно да, ама това трябва много работа да има.

Л: И да бачкаш по цял ден?

Г: Да, ама аз не бачкам по цял ден, защото работя бързо и свършвам рано и после си клатя краката.

Л: А минимум колко изкарваш?

Г: 10 лв на ден.

Л: Ама ти не работиш кръгло 30 дена в месеца.

Г: Е, да, ама ето ти ги 22 лева за днеска.

Л: А не си се замислял изобщо да сменяш работата?

Г: Ами... не

Л: Е, не ти ли омръзва да седиш тука по цял ден?

Г: Не, какво да ми омръзва, виж к'ви готини таки има тука. Като дойде лятото накацват жените, приятно е, виж 95 % от клиентите са жени. Другаде няма да намериш такава работа.

Л: Значи имаш доста за бачкане.

Г: По принцип има, да.

Л: Защото Х ми каза, че преди 89 е имало повече работа, хората сега предпочитали да си купуват нови евтини обувки, отколкото да ги поправят.

Г: Е, то сега ще става все по-зле положението.

Л: Защо?

Г: Защото хората обедняват и ще спрат скоро да си купуват нови обувки.

Л: Е, как ще са зле, ти например си изкарваш добри парички.

Г: Е, да, ама не мога да изкарвам всеки месец толкова, че да мога да си купувам 3-4 чифта обувки. То нали знаеш, пари никога не стигат.

Л: А какво стана с мотора дето щеше да си го купуваш?

Г: Аааа в “очакване на Годо” съм, няма да си го купувам, а ще ми го подарят. Е, не на мен, а на жена ми.

Л: А тя какво работи?

Г (замисля се): В БАН, с физиология на растенията се занимава.

Л: Е как може да не запомниш какво работи жена ти (смях).

Г: Като работи простотии, как да го запомня това!

Л: Доволна ли е?

Г: Не

Л: Защо? Плащат малко?

Г: Че плащат малко, това е едно на ръка, не й е интересно.

Л: А с колегите си не си ли имал проблеми, не се ли дразните взаимно, все пак цял ден седите заедно?

Г: Да, дразним се, ама за дребни неща, то това минава.

Л: А те в повечето случаи са ти приятели, нали? Той Х каза, че основно приятели си наема.

Г: Еми то основно така трябва да е.

Л: Защо?

Г: Защото като вземеш няк'ъв непознат, може да се окаже секав тиквеник.

Л: В какъв смисъл “тиквеник”, да лъже или...

Г: Да, да лъже и секви работи.

Л: Какво имаш предвид под “секви работи”?

Г: Като се познаваме от много време е друго. Знаеме си адептите, угаждаме си, не знам, друго е с познат.

Л: Аз не разбирам какво имаш предвид. Какво означа “друго е с познати”?

Г: Ами познаваме се, най-малкото познаваш човека, който наемаш. Като наемаш някой непознат нито го знаеш човека какъв е, какъв характер има, може да се окаже пияндурник, скандалджия, темерут... Като познаваш човека е съвсем друго, като знаеш, че е говедо си е говедо, а като знаеш, че е некой готин в повечето случаи си е добре.

Л: Може и да не е така, например понякога, когато работиш с някой приятел, ви се променят взаимоотношенията, карате се и се оказва нещо съвсем друго, въпреки че си

го познавал от много време.

Г: Ама ние не работиме заедно.

Л: Е как да не работите заедно, най-малкото Х...

Г: Имам предвид, не сме постоянно заедно.

Л: Не е така, в твоето ателие сте трима човека. Например ключаря, аз не знам как се казва...

Г: Стоянчо

Л: ... с него сте по цял ден заедно.

Г: Ахам, ама той не ми се бърка, ние работим съвсем различни неща. Той се занимава с ключовете, аз с обувките. Тук си работя сам, моята работа си е моя работа.

Л: А не си ли си си мислил понякога да излъжеш, да си вземеш повече парички?

Г: Ако ти каза "не" ще излъжа, всеки си го е помислял, ама не съм го правил заради него (Х).

Л: Защо "заради него"?

Г: Защото ми е приятел (ироничен смях, като саморазбиращо се).

Л: А това, където се случи във "Време", с Юлия, как се отрази на компанията? Какво стана всъщност?

Г: Е, какво да стане?! От начало нещата бяха малко по-така, но сега пак всичко си е по старому.

Л: Всмисъл?

Г: Ами от начало сцепление имаше малко, но в крайна сметка всичко пак си е по старому, нали затова сме си приятели да си прощаваме. Но просто вече всеки си има едно наум.

Л: А ти къде излизаш вечер?

Г: Как така къде излизам?

Л: В кои кръчми ходиш?

Г: Ходя в библиотеки, театри, кина. Не, не майтапя се, по кръчми ходя.

Л: В кои?

Г: При Х, "Адамса", при Пешо и Юлия, обикалям си ги всичките кръчми.

Л: А къде най-много?

Г: Ами при Х, ама всъщност на всякъде, където имам познати там ходя.

Л: Защо при познати?

Г: Защото са ни еднакви интересите, еднакви са ни простотиите дето ги говориме, еднаква музика слушаме. Ама защо да не отида и на чалга клуб? Не ми пречи и на чалга

клуб да отидем някоя вечер, ако се съберем една тумба, да отидем да си направим простотията.

Л: Да, ама предпочиташ да си се пуска твоята музика, рок, това онова.

Г: Естествено!!! Аз затова ходя в “Адамса”, при Х и такива заведения, дето знам, че пускат моята музика.

Л: Аз лично съм ходила при Пешо и при Юлия само веднъж, защото ми е далече, не знам, то май при Х се събират повече хора.

Г: Ами не знам... Повече пияндури ходят, в последно време много пияндури.

Л: То и там май няк’ви простотии са ставали?

Г: Да

Л: Какви?

Г: Е, не знам.

Л: Нали каза “да” значи знаеш.

Г: Знам, че стават простотии, ама не знам за какво точно става въпрос. Те там като ходят разни келешки, от друга черга, копеленца едни такива малки.

Л: А при Пешо и при Юлия само двамата си работят, пак Юлия си сервира или как?

Г: Да, Юлия си е на бара, Пешо от време на време се появява там.

Л: А при Х кой работи в кръчмата сега?

Г: Кака Райна

Л: Само тя?

Г: А и Ангелина я сменя от време на време.

(Прекъсване на разговора, тъй като идва клиент.)

Л: Е, какво искаш да ми кажеш, че за 10 години не сте имали никакви проблеми с Х?

Г: Всмисъл?

Л: Еми смисъл, той да ти е забавял плащане или нещо подобно?

Г: Не, той никога не ми е забавял плащане.

Л: Абсолютно коректен си е?

Г: Абсолютно!!!

Л: А не ви ли се промениха отношенията, все пак той ти е шеф, идва и започва да ти се кара, например: “Гаргооо затри обувките”!

Г: Да, обаче на мен през едното ухо ми влиза през другото излиза. Той прави грешки и аз правя грешки, така че не му се връзвам.

Л: Какво ще правите сега лятото?

Г: Ще ходим на Доспат.

Л: На море няма ли да ходите?

Г: Не! Затвориха ни кръчмата²⁸ и няма да ходим на море. Бойкот!

Л: Въобще няма да ходите цялата компания на Ахтопол?

Г: Да, ще ходим на Доспат, горе на палатки.

Л: Той и Х спомена нещо такова. Ама цялата компания или...?

Г: За сега сме само аз и Х, ама ще видим

Л: Няма ли да ходите в Каварна на концертите?

Г: Не, защото постоянно се отказват нек'ви групи, а билета е 160 лв и накрая ще се окаже, че никой няма да дойде.

Л: А кои са групите?

Г: Ама и аз нямам представа, те като постоянно се променят.

Л: Е коя музика си пускаш с най-голям кеф, ей така като си бачкаш?

Г: Сашка Васева (смях). Ами не знам, сега си пускам "Мила Голд", защото пускат сек'ва музика. Всъщност траш бих си пуснал, обаче няма.

Л: Ти слушаш ли пънк?

Г: Зависи, Sex Pistols, Explioted

Л: А защо искаш да си купиш мотор?

Г: За да мога да идвам с него на работа.

Л: Защо не си купиш кола?

Г: Аз имам вече кола.

Л: Аааа

Г: Ахам, ама тук няма къде да паркирам.

Л: Е, не беше ли преди колата мотора.

Г: Беше, ама трябваше кола по-добре да си купя, защото кучето не можем да го возим на мотор.

Л: Ама вие и куче ли си имате?

Г: Имаме си, ама то е на 12 години вече.

Л: Значи е на Теди кучето (жена му)?

Г: Да, казва се ОВ, като тампоните.

Л: Еее стига де, това ще влезе в студенските регистри!!!

Г: Да влиза, да се оправят, нали сте всичките едни такива учени хора.

Л: Нещо май пренебрежително се отнасяш към учението. Защо така?

²⁸ Под "кръчмата" се има предвид едно заведение в Ахтопол, което му викаха "Дървеното". То беше конкурентно на "Цунами" и се пускаше пак същата музика, като се събираха основно хипари, рокери и т.н. Преди 2 години земята на "Дървеното" беше откупена и на негово място сега строят хотел.

Г: Що!? Защото повечето, които започват да учат висше, не са наясно със себе си, ей зат'ва.

Л: Защо?

Г: Защото отиват да учат с нек'во такова: Учи, за да не работиш. И всяка година бълват идиоти, ама бълват идиоти.

Л: А ти защо не запиша висше?

Г: Защото не ставам за учен.

Л: Е, не е нужно да си учен. Зависи и от това какво записваш...

Г: Какво да запиша?

Л: Това, което те вълнува, което ти е интересно.

Г: Нищо не ми е интересно.

Л: Как така “нищо не ти е интересно”? Все някакви интереси имаш.

Г: Какви интереси?

Л: Ти си знаеш какви.

Г: Не, нищо не ми се учи, не мога да уча, да си загубя времето.

Л: Мързи те?

Г: Да, мързи ме, предпочитам да си работя с ръцете. А и не виждам защо трябва да уча нещо като после няма да го работя.

Л: Е, не е закономерност това.

Г: Да бе, по принцип не е, ама ще работя супер такава измислена работа.

Л: Има го този момент, но не е закономерност.

(Влиза една жена да си вземе обувките)

Л: Какви хора влизат основно в ателието?

Г: Сек'ви, дори и депутати идват.

Л: Сериозно. Кои?

Г: Е сега, не мога да ти кажа, ще го изложи човека. После ще си кажат хората, няма пари, дърн дърн

Л: Глупости сега, как ще го изложиш, няма да го изложиш

Г: Ами Асен Агов примерно.

Л: И какво, хубави ли му бяха обувките?

Г: Хубави бяха.

Л: Ти не му ли разказа играта като един анархист?

Г: Не! Какво се замисли?

Л: Ами мисля си, че ти е много работното време от 8.30 до 18.30

Г: То аз съм си го направил такава.

Л: Не е ли много рано 8.30, той Х каза, че не е необходимо толкова рано.

Г: Не, не, така хващам хората, които отиват сутрин на работа, а в 18.30, тези, които се връщат.

Л: Хитрец си ти, старо куче в бранша. Е, то ти близо 10 години работиш тук.

Г: Близо да, от 97 до сега

Л: Значи от 20 годишен

Г: Така е, одъртяваме. И с теб като се запознахме беше млада и хубава, а сега (смях), стара и учена (смях)

(Докато си говориме, Гаргата пие водка от малко павурче “Flirt”)

Л: Не ти ли пречи алкохола на работата?

Г: Не, аз вече съм си я свършил.

Л: И си подпийваш водчица... А идват ли приятели при теб в ателието да ти носят обувки?

Г: Да и да ми носят обувки и да играем шах. Но повечето пъти е губене на време, като например да ми взимат интервюта (смях).

Л: Е, как, прием и биричка, не е само интервю.

Г: Е, как, трябва да върви разговора.

Л: А ти не се ли чувстваш длъжен по някакъв начин на Х затова, че ти е осигурил работа и примерно това да ти е стимул, че ти е приятел да работиш по-експедитивно и по-качествено? Ако ти беше просто непознат нямаше ли да се отнасяш по-мърливо?

Г: Ако ми беше просто непознат щях да му тегля една майна.

Л: Защо?

Г: Защото предполага, че ако ми беше просто непознат щеше да ми виси по цял ден на главата и да ми дава акъл.

Л: А това по какъв начин би повлияло на работата ти?

Г: Зле!!!

Л: Какво би направил?

Г: Ами... бих си тръгнал, не знам.

Л: А като качество на работата ти, би ли ти повлияло?

Г: Да, ще го влоши, защото аз имам изграден даден стил на работа и така.

Л: Е, да ама не мислиш ли, че се стараети повече заради това, че някой ти е приятел или се опитваш да затвърждаваш и потвърждаваш приятелството ви?

Г: Аз за мене си се старая и за него.

Л: Но все пак той ти е мотивация?

Г: Да

Л: Защо?

Г: Защото той знае как работя и ми има доверие.

Л: В началото, преди да разбере как работиш?

Г: Е, преди да знае... не знам. Тогава имаше кой да ме наглежда.

Л: Кой?

Г: Хората в другите ателиета, но това беше само в началото.

Л: А някакви приятелски услуги правили ли сте си извън работното време?

Г: Естествено!!!!

Л: Например?

Г: Естествено , че сме си правили, помагали сме си за много работи.

Л: Разкажи ми някои

Г: Ами освен за местене на ателиета...

Л: А извън работата?

Г: Да, също, например в тях онзи ден изпотрошихме апартамента.

Л: Изпотрошихте?

Г: Не, просто трябваше да изхвърляме сумати работи и така.

Л: Добре мерси много, стига толкова, че и без друго ще трябва да те свалям сумати време.

Основни заключения:

Гореизложените интервюта ясно показват някои важни неща, които потвърждават предимно тези от Глава II. Първо се оказва, че основен регулатор, изключващ опортюнизма, в икономическия сектор не е йерархичната структура вътре във “фирмата”, не е чистата договореност, че работникът като нает се предполага да извършва добросъвестно работата се пред заплахата да не бъде уволнен при отклонение от първоначалния договор, а обратно според думите на респондент от интервю № 1 е именно – приятелството. Какво произлиза от това съждение? Първо, взаимното познаване възпира от измами, пред заплахата работникът да не се изложи, при това лично, пред работодателя си. Вметката “лично” не е случайна, защото работодателя не познава просто социалната роля на работника, с която той може и да не се идентифицира и съответно да не чувства отговорност за извършеното, а неговата

личност и то в цялост. Това се оказва и стимул на работника за мотивация за по-качествена работа, тъй като под натиска на взаимното познаване той по необходимост свързва повече себе си в по-висока степен с дейността, която извършва и така крайният продукт е и по-качествен.

От друга страна на отговора: „Защо не крадеш?“, директният отговор е: „Заради него (т.е. заради работодателя и личния приятел), при това даден с почуда, като саморазбиращ се. От своя страна работодателят твърди, че наема само приятели, защото не крадат. Това ясно доказва, тезата от Глава III за „съд на честта“ и съответният натиск от заплахата за отпадане от колектива, разочарование не просто на един човек, а на цяла група, като това се доказва и от казуса с Юлия и Пешо, като не случайно акцентирах на него. Интересно е да се отбележи още, че и двамата представят някои проблеми, по понятията на Бурдийо, по омагьосан начин, без да доразкриват крайната дълбочинност, като по този начин се опитват да опазват колективната чест. Дори когато респондент № I разказва за някои случаи, в които негови приятели са го лъгали, той го прави по завоалиран начин, с догадки за външен наблюдател, като накрая гузно заключава: „Да, аз мисля, че това ти е достатъчно, бая неща ти наговорих, ама те са си истини“.

Също така на въпроса: „Правите ли си услуги?“, първоначално респондент № 2 асоциира с работното място, което разбира се зависи и от контекста на протичането на разговора, но всъщност има и по-дълбочинно обяснение отново погледнато през Бурдийо. Бурдийо твърди, че между „да даваш, за да получиш“ съществува известен времеви интервал, който позволява да се съпреживее даването като единичен и уникален акт. Именно поради тази причина респондент № 2 не свързва своята всекидневна, извънработна услуга спрямо работодателя си, като реципрочно действие затова, че например той му е осигурил работа.

На последно място ни прави впечатление, че и при двамата респонденти акцентът пада върху равнопоставеността в работния процес. От една страна, хоризонталните взаимоотношения, предполагат по-голяма откритост и споделимост на проблемите, от друга те предоставят и свобода на действие, изграждащо се на базата на доверие, като така не се затормозява работника посредством външен контрол. Особено важно се оказва това при респондент № 2, където той твърди, че е доволен от работата си, защото „никой не му седи на главата“, като по този начин йерархичността всъщност се показва като пречка, а не стимул, като дерегулатор, а не регулатор.

Заклучение

В Глава I беше разгледана накратко контекстуалната трансформация на понятието “индивидуалност”, като за тази цел беше представен като фон Маркс в анализа, за да може ясно да се открият промените, а те са: от структурно вертикално мислене на обществото към хоризонтални социални отношения, като свързващо звено на прехода ни се представя Втора световна война. Оказа се, че йерархията не позволява комуникация между класи и изключва идеята за равнопоставеност, като също така липсата на диалогичност спомага за мисленето на класите като атомни една спрямо друга, а и в крайна сметка допускането за атомния индивид. Също така беше представена и другата крайност на теорията за свръхсоциализирания индивид, който се мисли през обективно наложени прилагателни и съответно възпроизвеждането посредством неговото действие, положено в коловозите на канона на нормите. На базата на хоризонталното поле може да се появи една нова индивидуалност, мислена като самоинициативност, като така отпадат понятия като класи и се замества със статус, но което е по-важно става възможна видимостта на социалните отношения.

В Глава II се опитвах да представя самите процеси протичащи вътре в мрежата и то през формирания като дарообмен, размяна и регулативни елементи. Първоначално разгледах теоремите, изложени от Марсел Мос “да дадеш, да приемаш, да даваш” и тази на Клод Леви-Строс “дай, за да получиш”, където като интересен факт се представи тяхното схващане, че тези закономерности са предварителни форми на договор, следствие на което анонимните агенти действат съобразно тях, като по този начин договорът ни се представя като мотивация, а това до някаква степен е и наслагване на икономическото върху социалното. След това представих Бурдийо, който изхождайки от една феноменологическа позиция при анализа, привиждайки обективният договор като ефект на действието, а не самата мотивация. Тя е вътре в субекта, който посредством социалното отношение се опитва да изрази символно именно субективната структура на социалното си живеене, като чрез това взаимно изразяване той утвърждава социалната си позиция. Чрез тези форми аз представих и процесите вътре в мрежата, в която в крайна сметка се извършва именно обмен на икономически блага.

Оказа се още, че основен инструмент на контрол е Веберовата идея за “съд на честта”, който не позволява опортюнизъм вътре в групата, позиционирана в икономическия сектор. На тази база може да се гради и доверието между агентите.

Глава III, представяща две интервюта, освен че потвърди много от тезите изложени в предшестващите я глави, ни откри още един любопитен факт, който бих искала на подчертая в заключение. Фактът, че работодателя познава лично работника, мотивира работника да се идентифицира в много по-голяма степен със социалната си роля, като това води и до по-качествен продукт. Друг любопитен елемент е подчертаването на “равнопоставеността”, която равнопоставеност отново мотивира, поражда доверие, отпада котрола и изключва необходимостта от йерархия.

Така всъщност се оказва, че теорията за вградеността на социалните отношения в икономическото поле не е несъдържателна, а напротив – много актуална, като дори ни си явава като смислен инструмент при анализирането на този сектор.

Библиография:

- Арент, Хана. 1993. *Тоталитаризмът*. Панорама, София
- Бауман, З. 2001. *Постмодерната етика*. ЛИК, София
- Бауман, З. 1998. *Има ли постмодерна социология*. Из: Фотев, Г. *Извори на социологията*. Идея, Стара Загора
- Бек, У. *Откриване на истинската политина*. Планета 3, София
- Бурдийо, П. 1997. *Практическият разум*. Критика и Хуманизъм, София
- Бъргър, П. 1999. *Покана за социология*. ЛИК, София
- Вебер, М. 1998. *Борсата*. Рацио – 90, София
- Вебер, М. 1998. *Смисъл и ценност*. Критика и хуманизъм, София
- Кастелс, Мануел. 2004. *Възходът на мрежовото общество*. Том 1, ЛИК, София
- Лиотар, Ж. Ф. 1993. *Постмодерното обяснено за деца*. Критика и Хуманизъм, София.
- Маркузе, Херберт. 1900. *Излизането от употреба на Фройдовото понятие за човека*. Из: *Социология на личността*. Наука и изкуство, София
- Мос, М. 2001. *Дарът*. Критика и хуманизъм, София
- Райчо, П. 2004 – 2005. *Лекции по Систематична философия* в рамките на катедрата по социология.
- Хусерл, Е. 1992. *Криза на европейските науки и трансценденталната феноменология*. ЛИК, София.
- Чавдарова, Т. 1999. *Икономическа социология: Американската икономическа социология след – 1970*. Антология. ЛИК, София
- Чавдарова, Т. *Лекции по Икономическа социология* към катедрата по социология, 2005 – 2006 г.

Шютц. 1999. *Чужденецът*. ЛИК, София

Полани, К. *Великата трансформация. Част Втора: Възход и упадък на пазарната икономика. Глава четвърта: Общества и икономически системи, стр. 43-55*. От рийдъра по Икономическа социология